

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2001. FEBRUÁR

75. SZÁM

ÁRPÁS KÁROLY

Mire tanít a Virágos katona?

MAGATARTÁSMINTÁK GION NÁNDOR REGÉNYÉBEN

Stefan Krebs 1898 őszén jött Feketicsről Szenttamásra, feleségével és két kislányával. Egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szekéren, Stefan a bakon ült Prodanov mellett, az asszony és a kislányok meg hátul kuporogtak a régi ágyneműk és ruhák tetején.

– Adj’Isten! – köszöntött rájuk a szembejövő kocsi-ról egy sovány, magas, sörtehajú fiatalember. Prodanov mormolt valamit, Stefan rámondta a fogadj’Istent, s hosszan bámult a Feketics irányában távolodó idegen után.

A Sztyepán! – bökte oda a szót Prodanov –, a Martinovics-fiú. Egy kötélverővel kevesebb; Bajára megy szerencsét próbálni.

– Szőke szerb? – kérdezte kíváncsian a molnár.

– Á, magyar ez, csak a neve szerb.

– Nem szeretem a magyarokat – jegyezte meg, mintegy magának Stefan Krebs, miközben a *feketici* hídon keresztül mentek be a faluba...

Kezdődhetne ez a regény akár így is, hiszen minden történet mesélője kedvére kerekíti mondandóját. Ám akkor már egy másik mű lenne, függetlenül attól, hogy Gion Nándor, pontosabban a választott történetünk mesélője tovább- és „elő-gondolható” anekdotamagok százait helyezte el mozaikszerű világába. Beírástomat mentse, hogy anyai dédnagyapám akkoriban hagyta el Szenttamást, amikor Stefan Krebs odaért, s az, hogy Jánoshalma, szülőfalum ma Szenttamás testvérvárosa. Lám, többszörösen is kapcsolódom a regénytrilógiához. Kell is az érzelmi kapcsolat, mert a lassú sodrású cselekmény elfogadásához az időn kívül érzelmi azonosulás is szükséges.

GION NÁNDOR
(1941)

A mű (és Gion Nándor elbeszélői) sajátosságát az adja, hogy miközben a huszadik századi magyar realista hagyományokhoz kapcsolódik, a tizenkilencedik századi romantikától örökölt példázatos-ságot is képviseli. A befogadói élményt – ti. erősen érzelmi alapozású – meghatározza a jókai, mikszáthos elbeszélői magatartás, amely az előbeszédre támaszkodik.

Gion és regénye

A történet mögött ott a történetmondó, s világos, hogy az elbeszélő csak első olvasatban Rojtos Gallai István. A citerás figurájának marionett-mozgatója az író.

Kicsoda Gion Nándor?

A leemelhető lexikonok szűkszavúak: 1941 február 1-jén született Szenttamáson, iparos családban. Az újvidéki egyetem magyar szakán végzett, egy ideig tanított, majd végérvényesen az alkotói munkát választotta.

Életéről részletesen vall Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván riportkönyvében, az *Én ott-hon vagyok költő...* című gyűjteményben. Aki szerencsésebb, az láthatta-láthatja a vele készített televíziós riportot is [s fölfigyelhetett Mikszáth Kálmán-i alakjára]. 1993-tól Magyarországon él; a *Ki kicsoda...* legfrissebb kiadásából egyebet is megtudhatunk róla.

Mit tudunk a regény keletkezéséről?

A szépirodalom Gion Nándor első jelentkezése 1960-ra datálódik. A rövid lélegzetű írások után és közben született *Kétéltűek a barlangban* című első regénye nem volt feltűnő (1968). A második könyv jelenti az áttörést: a *Testvérem, Joáb* című fejlődésregénye megnyerte a Fórum Kiadó pályázatát – ez 1969-ben jelent meg. Ezt két ifjúsági regény követte: *Engem nem úgy hívnak* (1970) és a *Postarablók* (1972) – későbbi feladat lenne és lehet a többi könyvével együtt értelmezni a bennük-foglalt életpályáit.

A fejlődésregény hagyományos formáit töri szét két, cselekményszálra éppen csak fölfűzhető, fölfűzött történetgyűjteménye, a kötetben is megjelent *Ezen az oldalon* (1971) s a nehezen hozzáférhető *Véres patkányirtás idomított görényekkel* (Új Symposium 1971/5–12.). Azt lehet mondani, hogy a *Virágos katona* (1973) megírásához hosszú iskolaévek után jutott el a szerzőnk, érett, kimunkált alkotással jelentkezett a krisztusi korban. A regény azóta kétszeri bővítéssel is megjelent a *Latroknak is játszott* címmel.

A regény nyelvéről

A mű (és Gion Nándor elbeszélői) sajátosságát az adja, hogy miközben a huszadik századi magyar realista hagyományokhoz kapcsolódik, a tizenkilencedik századi romantikától örökölt példázatosságot is képviseli.

A befogadói élményt – ti. erősen érzelmi alapozású – meghatározza a jókai, mikszáthos elbeszélői magatartás, amely az élőbeszédre támaszkodik. Közben – noha maga is, története is adott tájegységhez rögzíthető –, mégis kerüli a Tamási Áron-i, Nyíró József-i vagy Kós Károly-i tájnyelvi változatot is érvényesítő modort. [Utóbbit nem véletlenül említem, hiszen szoros kapcsolatot érzek *A Varjú nemzetség* és a választott trilógia előadásmódja között.]

Gion talán az utolsó mesélők egyike; a történetek mézsként csorognak ajkáról, kezednek kedvünkre tollából. Ezt nemcsak az élőbeszéddel éri el, hanem a közbeszólásaival is.

A szerkezetről

Könnyen belátható, hogy a 12 fejezet a hagyományos elbeszélői szerkesztésnek kedvez – expozíció: a főbb személyek bemutatása; bonyodalom: egy életfilozófiai probléma; kibontakozás: az egyes szereplők reagálása; tetőpont: a végső szembesülés és a megoldás: a potenciális jövő sejtetése –, de éppen a hagyományossága miatt nem foglalkozom a szerkezettel. [Foglalkozhatnánk akár az egyszerű szerkezetbe épített motívum-láncolatokkal vagy a strukturalista megközelítés finomságával, de a cím mást kíván. Ehhez példának tekintem Madocsai László Semprun-elemzését – *A nagy utazás* – a középiskolás tankönyvből.]

A cselekményszövés számunkra (s az elemzés szempontjából) fontos sajátossága, hogy a szerző (elbeszélő) esetenként „ráközelít” egy-egy alakra vagy egy jól elkülöníthető eseményre.

Ugy gondolom, Gion azért nem tulajdonított különleges szerepet a szerkesztésnek, mert nem ez e művének kompozicionális eleme. [E szempontból „tanregény” vagy „tan-kulcsregény” lehetne az *Izsakhár* című opusza!]

Az értékekről

A szerkezeti fölépítés mögül átsejlő erkölcsi értékek léte Gionnal nem annyira didaktikus, mint például Sánta Ferenc regényeiben (*Az áruló*, *Az ötödik pecsét*). Azt sem állítjuk, hogy a manipuláció eszköze, mint Fejes Endre vagy Kertész Ákos korabeli sikerkönyveiben (a *Rozsdatemető* vagy a *Makra*). Viszont sokkal több a szórakoztatásnál (gondolok Moldova György közel-történeti regényeire, a *Sötét angyalra*, illetve a *Malom a pokolban* címűre vagy Gyurkó László *Faustus doktorára*).

Gion Nándor alkotásaiban – a későbbi regényeiben is, gondolok itt az *Izsakhár* vagy a *Börtönről almodom mostanában* címűekre – külön úton jár; világa határozottan különbözik a Nádas Péter, Esterházy Péter vagy a Krasznahorkai László, Márton László, de még a Konrád György, Karátson Gábor jelölte irányoktól is. [Ezek elemző bemutatása másra vár.]

Talán az irányzatossága teszi, hogy ez a regénye a magyar középiskolákban az ajánlott olvasmányok közé került, talán stílusának egyszerűsége – hiszen az Ottlik Géza-i bonyolult forma szépségében nem mindenki képes gyönyörködni. Nem véletlen a kérdésünk: mit és mire tanít a *Virágos katona*? Szükségünk van-e a gioni tudásra?

Minta-e a teremtett világ?

Föltehetnénk a kérdést: hogyan lesz minta Szenttamás, és miért pont Gion családja?

Szenttamás szerepe

Környékünk huszadik századi történelme a felelős azért, hogy nem is olyan könnyű megtalálni a kortárs térképeken a regény színhelyét.

Srbobran a mai soknemzetiségű Jugoszláviában található, Szent-Tamás a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia Bács-Bodrog vármegyéjében. [Szükségesnek tartom, hogy lássuk a korabeli Pallas Lexikon térképén részletezve a környéket, már csak azért is, mert térbeli eligazodásunkat igen segíti.]

A történelemből (és/vagy a történelemkönyvekből!) tudjuk, hogy a Monarchia hogyan lett soknemzetiségű állammá, s melyek voltak az ebből fakadó problémái.

A regénybeli Szenttamás a valóságos tükörképe: egymástól érzékelhetően (szinte gettószerűen) elkülönülő cigányok, magyarok, svábok és szerbek lakják, még a kocsmák is nemzetiségiek, nemcsak az iskolák! Egyedül a zsidók élnek szórtan (és kétszereesen kitaszítottan).

Külön lelemény, hogy a falu történelmi szociológiai vetülete is – gazdák és napszámosok, iparosok és őstermelők stb – megrajzolható lenne a szereplők bemutatása alapján!

A családi háttér

Az író – kimondatlanul, de sejtetően – saját családja történetét is beleírja a szívéhez közel álló regényébe. [Kedvelt fogása ez Gionnak, szinten minden írásának önéletrajzi vonatkozása van.] Kis odafigyeléssel ez a leszármazás is megrajzolható:

A német-sváb „beütés” az anyai nagyszülők és dédszülőktől származtatható:

A feketicsi Stefan Krebs molnár felesége szintén feketicsi: Katharina Thiel. Első gyermeküket, Teresa Krebset veszi feleségül a szenttamási Rojtos Gallai István.

A másik anyai ág halványabb: a Szenttamásra szintén betelepülő Rojtos Gallai Pál pásztorból lett földművessé, nem ismerjük a felesége nevét. A legkisebb fiú a citerázó Rojtos Gallai István.

Rézi és Rojtos lánya, Gallai Teréz lesz „Kis Kőműves” Gion Mátyás felesége. Első gyermekük 1941 elején, a magyarok bevonulása előtt születik (azaz február elsején).

Az apai ág ennél jóval homályosabb: nem tudni, hogy a regényben is említett két szenttamási Gion Márton azonos-e egymással, vagy az egyik a másiknak a fia (az egyik Gion Márton mintha Stefan Krebszel lenne egygenerációjú). Az azonban biztos, hogy Gion Mátyás, a „Kis Kőműves” Gion Márton és Thurza Erzsébet gyermeke. A Thurza családról azonban nincs semmilyen hírünk. [Egyébként úgy tűnik, hogy a magyarok és a németek „keveredését” a nyugati kereszténység is segítette; a görög-keleti, ortodox keresztény szerbek másvallásúakkal való házasságára a regényben nincs példa.]

Aki összeszedegette ezeket az adatokat, az ugyanarra a következtetésre juthat, mint aki nem is figyelt erre: Gion regényében a nemzetiségi megkülönböztetésnek éppen úgy nincs szerepe, mint a vallásosnak vagy a szociálisnak! A szerző szándéka, hogy belássuk: mindez mellékes, a fontos az emberi érték.

A Virágos katona a lázadás regénye

Az emberi értékrend lehet formális, kodifikált – és lehet nem formális. Az előbbit akár intézmények is építhetik, védhetik, az utóbbit mindig a hagyomány, az élő viselkedés őrzi. Akár ilyen, akár olyan (vagy mindkettő egyszerre), az adott közösség mintaként közvetíti a gyermekeknek. Ha ez a közvetítés, példaadás, tanulás erős, akkor a nemzedékek szorosan kapcsolódnak egymáshoz, a generációk folytonossága akár fölismerhetetlenül és szétválaszthatatlanul tömbszerűvé válik. Ha azonban valamely okból a közvetítésbe „hiba csúszik”, akkor hosszú távú (és kiszámíthatatlan) következményekkel járó konfliktusok teremődnek.

Gion Nándor jó érzékű fölismerése, hogy ilyen átmeneti meggyengüléssel járt a tizenkilencedik századi kapitalista gazdaságba, társadalomba és kultúrába / civilizációba történő átmenet időszakába. [S ugyanilyen megrendüléssel járt a huszadikban a szocialista út erőltetése, meg a „visszatérés” a kapitalistába – Á.K.] A regény első történeti szintje a lázadásról szól: az új generáció lázadásáról a kiüresedett, hamissá vált régi viselkedési minta ellen.

Rézi lázadása

A nagyobbik Krebs-lány története az első a sorban. Neki már a teste is lázad. „Amint dolgozni kezdett a melegben..., nyomban lángolni kezdett az arca, olyan vörössárga lett, mint novemberben a rókának a szőre... amikor csak belefogott valamilyen munkába, az első percekben úgy érezte, hogy menten meghal. Zúgott a feje, sötét pontok ugráltak a szeme előtt, de ha ilyenkor nem állt meg, hanem gyorsabban folytatta a munkát, lassan eltűntek a sötét foltok, megszűnt a rosszullét, csak az arca lángolt továbbra is, de ez már őt nem zavarta.” (Itt és a továbbiakban a jelzett oldalszám az 1976-os újjáidézett kiadásra vonatkozik – *Latroknak is játszott*; 13. o.). Am ez a lázadás hiába látványos, Stefánt, az apját a szegénység kényszeríti arra, hogy fölírja a kulturális hagyományt: Rézi lánya kiskorától fiúnyi, sőt embernyi munkát végez, akár a malomban, akár a földművelésben. S erre végül büszke is lesz az apa. [Mi más lenne, ha kénytelen beletörődni a muszájba?]

A Zöld utcai szegénység és az anya betegsége megrendíti a családi egységet. A szegény sváb lányt a magyar utcagyerekek fogadják be maguk közé, ahol tekintélyt nagyobbat szerez, mint akárha otthon is – ezt akarja érvényesíteni, amikor „nem akart lány lenni... követelte, hogy nyírják le a fejét kopaszra.” (22) Stefan csak az erőt tudta szembeszegezni vele.

De a lázadás nem marad annyiban! Nem kell sokáig várni: „ősszel kijelentette, hogy nem akar német lenni... mivel a fiúk valamennyien magyar iskolába jártak, Rézi sem akart különbözni tőlük... (22). A reakció kiszámítható volt: „Stefan szörnyen fel-dühödött. Sokkal jobban megverte, mint amikor a haját akarta levágnatni, és megparancsolta, hogy ezentúl csak német gyerekekkel barátkozzon.” (23)

Rézi hosszú ideig alkalmazkodik a viselkedési mintát sulykoló szigorhoz, egyszer fogalmazza csak meg kamaszlányként a vágyait, amikor látja a vízkereszt-i ünneplő szerb lovasokat (64–65.) – de ezt is csak önmagának (igaz, Gilikét bántja meg szavaival).

A következő lázadási kísérlete későbbi: „– Nem akarok a nagy fejű Jakob felesége lenni...” mondja Rojtosnak, s a megoldás: „Minél előbb el kell szöknöm valahová.” (135–136.) Ezt a lázadást már Csoszogó Török Adám sem érti („Mindig rendes lány volt. Biztosan te beszélted rá a szökésre.” (141)), de azért segítene. Stefan ekkorra jön rá a megoldásra: engedni kell. Az esküvő elmarad, de hogy Rézi mégse közösködjön a csavargókkal, lányát Németországba küldi.

Rézi Németországból Amerikába kerül, de egyáltalán nem érzi-éli át a szabadság élményét. Rojtosnak így összegzi tapasztalatait: „Egy nagy varrodában dolgoztam... Az ötödik emeleten... A varrodában néger liftkezelők voltak... Nem tudok sokkal többet mesélni...” (161–162.) S amit az első látogatáskor nem értett meg, azt később sem tudta, ugyanis nem „utazhatott vissza Amerikába, mert kitört a háború.”

Rojtos lázadása

Rojtos lázadását sokkal nehezebb nyomon követni, mert ő az elbeszélő, ráadásul a múlt századi, romantikus regényekből ismerős mindent-tudó elbeszélő. Ezt később megmagyarázza az életmódja, de az azonosítást nagyon megnehezíti. Azért a bemutatkozaskor sok mindent elárul: „Én az iskola befejezése után... nem túrtam a földet, mint a tuki vagy a Kálvária utcai vakond-emberek, a citerámmal már tizenöt éves koromban is megkerestem annyit a házi bálokon, hogy ne kelljen kijárni a földre...” (30).

A Kálváriára járva, a címszereplő Virágos Katona titkát kutatva jön rá arra, hogy „a tukiak és a Kálvária utcaiak éppen olyanok voltak, mint az a báméskodó, köpködő népség az oszlopokba épített képeken, valamennyien boldogtalanok és rosszkedvűek, még akkor is, ha nevetnek.” (33) A stáció képeinek embereiről ugyanis látszik, hogy „mindenki más szenved: a Megváltó, akinek vérzik a homloka a töviskoszorú alatt, a farizeus, aki leköpi a Megváltót, Simon, a cirénei ember, akinek át kell venni a keresztet a leroskadó Jézustól, a hóhér és az egész bámész népség mind, mind szenved, mindegyiknek látszik az arcán, hogy boldogtalan.” (32)

Rojtos azt hiszi, hogy a pásztor-ősei szabadok (és ebből következően boldogok) voltak – ezt erősíti az apa szegyenkezése is. Sem az apa nem tudja érzékeltetni a szilaj pásztorok kegyetlenül szigorú életét, sem a fiú nem találkozik ilyenekkel. Maradnak az álmok, amelyeket csak erősít az apa visszaemlékezése, aki egyedül a citerára büszke („mégsem voltak egészen közönséges furulyás pásztorok” (35–36.)), s a fiú tőle tanul meg citerázni. Ezzel az ősi citerával és tudással harcolja ki a saját szabadságát – s ezért vetheti meg „őket, sokkal jobban, mint apám a pásztor őseinket, akik, ebben biztos vagyok, sohasem lehettek olyan rosszkedvűek és csúnyák, mint a földekről hazatérő vakond-emberek.” (36)

Rojtos Gallai lázadása mégsem hasonlít Réziéhez, mert Rojtos mindig kerüli az ütközéseket: így maradhat társa Cszozogónak, így lesz jelképpé a nagy futás az Istenes Bibic Mihályéknál tett látogatás után. Ezért kerüli az összeütközést Váry Jánossal – s lesz olyan a bosszúja Stefan Krebsen, amilyen. [Tömörkény István elbeszélése, *A hüübü* óta nem született még ilyen izgalmas kártyajáték-közvetítés, mint amilyen Váry huszon-egyedik partijainak leírása.]

Az igazi lázadásra való képtelensége akkor mutatkozik meg leginkább, amikor elfogadja a behívót, a háborút. [A regény születésének kortárs műve a *Hair* musical.] Erre visszatérünk még.

Rojtos sorsához hozzátartozik Szentigaz jóslata is: „Sűrű ágak vannak előtted... De széthajlanak... Amerre csak mész, széthajlanak az ágak... Az ágak maguktól széthajlanak... Az ágak mindig széthajlanak... Ez a fontos... Ritka szerencsés ember...” (78) A jóslat igazságát pedig magyarázza és értelmezi a megfejtett titok: a Virágos Katona titka. Igen valószínű, hogy ezért lesz képes a lázadó Rojtos Gallai István visszaigazodni a szenttamási emberek közösségébe.

Cszozogó lázadása

Cszozogó Török Ádám, ez a „meztelen seggű Zöld utcai” kamasz lehetne Rézi tükörképe. Mindenesetre olyan, mint a Zöld utcai magyarok, akikről soha nem lehet tudni, mikor bolondulnak meg. Cszozogó azonban náluk és ennél jóval tudatosabb! Első döntése, hogy eléri: féljenek tőle. Félnek a Bangó-ikrek, mert hegyes szög van

a botja végében, fél Kraszulyák Péter, a Váry nagyságos úr parádés kocsisa – s tart tőle maga Rojtos is.

Csoszogó Török Ádám az erőszakkal szocializáló társadalom ellenében az erőszakot és a fortélyt teljesen helyénvalónak tartja. Utoljára akkor rendül meg kialakuló világképe, amikor első betörési kísérletekor Istenes Bibic Mihály gyerekeivel találkozik. „Három apró gyerek: a földön mászkáltak mindenféle mocsokban, és vastag zsineggel az ágy lábaihoz voltak kötözve. A bokájukra és az ágy lábára hurkolt zsinég pontosan olyan hosszú volt, hogy mind a három gyerek elmászhatott a szoba közepéig, ahol egy földbe vajt lyukban kihűlt, főtt kukoricaszemek sárgállottak.” (52) [Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Istenes Bibic Mihály nem lázadó, nem akar különbözni a környezetétől, éppen ellenkezőleg. Tetteiről mindenki tudott, „de mivel Istenes Bibic Mihály sohasem lopott túl sokat egy helyről, nem szóltak neki semmit.” (31)]

Sokáig úgy tűnt, hogy Csoszogó lemond a társadalom elleni háborúról, s a partvonalon kívülről nézi a játékot. Ám Istenes Bibic Mihály nevezetes földvásárlása után eldöntötte, hogy egyedül a vagyon igazolhatja tetteinket. Kezdsének a halászkok varsáit és csónakjait dézsmálja – akár Istenes a szenttamásiak földjeit –, majd először leüti Pelt Frigyeszt, a boltost. („Még a fejét sem törtem be, csak éppen elkábítottam.” (107)). Aztán magánháborújában eljut a rablógyilkosságig: „Egy kupecot tegnap délben. Kinéztem már a piacon, aztán megvártam a verbászi úton... Leszúrtam.” (169)

A Török-fiú pontosan tudja, hogy a világháború mit jelent – és mindent megtesz, hogy ne kerüljön a nagy malomba. Éppen ezt akarja megtorolni az államhatalom, amikor demonstrálva a törvényt és az erkölcsöt az elfogott katonaszökevényt arra kényszerítik, hogy a jelszavakat kiáltozza: „Katonaszökevény vagyok! ... Gyáva vagyok! ... Áruló vagyok! ... Elárultam a hazámat!” (212)

Még egy apróság: ahogy Rézi tapasztalta – márminthogy Amerikában is a szegénység foglya –, Csoszogó is megtanulta testvérei sorsából [ketten Dél-Amerikába mennek, a harmadikuk később Franciaországba – Á.K.], hogy nem menekülhet ebből a létből. Csoszogó lázadása a szabályok direkt fölírását jelenti, a de sade-i abszolút, szubjektív szabadság érvényesítési kísérlete.

Gilike lázadása

Újpál József – vagy ahogy a faluban ismerik: Gilike – nem lázadásra termett. A faluba úgy kerül, hogy a szerencsét űző apja kiteszi a Krivája partján ladikjából a kisleányt, aki magára hagyatva lassabban fejlődik – így és ezért lesz a gyermeki kegyetlen világban célpont és kirekesztett pária. Gilike a legegyszerűbb lázadást és védekezést választja: kibeszéli magából a félelmet és a megaláztatásokat, eljátssza a megtorlást.

Gilike az ujjával játszik. Jobb kezének kisujja Gilike; a mutatóujj a Futár, aki a segítséget hívja és hozza; a középső ujj az Erdei Ember: a védelem és a megtorlás; a gyűrűsujj a Kopasz Halász: a menekülés; a hüvelykujj pedig az Öreg, a mesélő. Bal kezének ujjai a gonoszok.

A kis kanász történetei egy kaptafára készülnek, hiszen Gilikét mindenki csúfolja, bántja. Amikor ráébred arra, hogy Rézi egyenrangúnak tekinti (miután együtt dolgoztak!), a történet befejezése megváltozik: „– Elment – mondta az Öreg. – Ennél többet nem árulhatok el. Senkinek sem szabad megtudnia, hogy hová ment. Gilike elment egy olyan helyre, ahol várja őt valaki.” (60)

A kiközösített disznókondás a találkozás hatására összeroppan a létélmény alatt: páriából valaki lett, árvából szeretett lénnyé válhat. S ehhez (életértelmezése szerint) csak egy szükséges: tudjon lovagolni. Ezért lovagolja a kandisznót, ezért fullad a Szív-nél a Krivája folyócskába.

Gilike – ahogy majd később Rojtos megérti és megmagyarázza – menekülései közben és között megfedkezett az életről. Az élettől nem lehet elfordulni, mert akkor a valóság elpusztítja az embert. Az életet tudomásul kell venni, olyannak, amilyen – ez lenne a tanulság?

És Szentigaz?

Vajon Szentigaz is lázad? Ha figyelmesen olvassuk a művet, akkor belátjuk, hogy nem. Szentigaz ennek a rendnek a tartozéka, egyetlen sajátos vonása, hogy „vallanak neki a kártyák”, mert „hét hónapra született, mégpedig az esztendő hetedik hónapjában, és sorrendben a hetedik gyerek”.

Szentigaz nemcsak azt tudja, hogy nem olyan, mint mások, hanem azt is, hogy nem tűrik meg, csak ha szükség van rá (pl. jóslás). A cigányokkal él együtt, saját kedvére kertészkedik – s mert igényeit a minimumra szorította le: boldog lehet. Boldog is.

Talán Rojtosból is válhatna Szentigaz, csak neki nem a kártyatudománya lenne a pajzsa, hanem a citerája. (Váry János, hogy lekötelezze, föl is ajánlja, hogy kitanítatja!) Rádásul van is egy olyan időpont a történetben, amikor Rojtos teljesen ki- és elfordul az emberek világából – erről is később –, de a világ utána nyúl, s egy szép napon Rojtos Gallai István elveszíti megszerzett, megtanult búvóképességét.

Nem lehet csak nemet mondani

Ha elolvassuk a regényt, akkor a történetekbe rejtett életfilozófiai érvek hatására be kell látnunk: ebben a világban [a virtuálisban? a teremtettben? a valóságosban?] tényleges lázadás lehetetlen, pontosabban nincs kilátás a tartós sikerre.

Rézi válaszai

Láthattuk, Stefan Krebs elsőszülöttje sokféleképpen próbálkozott, még Amerikába is eljutott, de sorsa, élelehetősége nem változott meg (ahogy másoké sem).

Érdemes fölfigyelni arra, hogy míg Bölöni Farkas Sándortól (*Utazás Észak-Amerikában*) és Vörösmarty Mihálytól (*Gondolatok a könyvtárban*) napjainkig az USA-hoz hozzárendelődött a szabadság eszménye, a múlt századforduló írói – Gárdonyi Géza (*Aggyisten, Biri!*) vagy például Zilahy Lajos (*A lélek kiálszik*) – sokkal kiábrándultabban ábrázolják a „szabad világot”.

A regény szereplői közül Rézi találja meg utoljára a helyét, de az olyan hely lesz, hogy meg fogja tudni osztani másokkal is.

Rojtos és a kihívások

Az elbeszélő – Rojtos Gallai István – óvatos ember; inkább manipulál, mint Váry János osztójaként is, azonban a szentigazi kitaszítottságot nem vállalja.

Rojtos ha megértene a háború lényegét, akkor elkerülhetné a háborút azzal, hogy elfut előre. Ő azonban fél Csozozó vonzásától. Pedig a háborúban valószínűleg többször öl, mint Csozozó Török Ádám egész életében. Egyetlen egyszer verekszik meg, ráadásul akkor is Török Ádámmal, a biztos vereség tudatában: nem tud verekedni, „nyavalyás tuki” ő akkor is, ha citerázni tud.

Alapvető életfelfogása ekkor alakul ki: aki zenész, annak figyelnie kell a dalosokra, táncosokra, különben hogyan telne meg a citera gyomra.

Csozozó életstratégiája

Az egyetlen fekete hajú Török-fiú lázadásában shakespeare-i személyiség (III. Richárd) karikatúrája is lehetne: Istenes Bibic Mihály példája nyomán elhatározza, hogy bűnöző lesz, de a szóban ellene szegülő Rojtosnak ez egyszer igaza van: „...olyan vagy, mint az a nyomorult tolvaj. Ő a földekről lop, te meg a halászok varsáiból.

– Istenes Bibic Mihály nem azért nyomorult, mert lop.

– Azért is.” (97)

Lázadásának végeredménye a börtön (később többször is, végül a korai halál), illetve az emberek félelme és megvetése, amely a regény végén nevetésben oldódik fel: „Rengeg ember csődült össze azon a piaci napon a szenttamási főutcán, odacsalta őket a harásny dobszó. Tülekedtek a járdán, az akácfaik között, fejükön kalap volt, és kiguvadt szemekkel bámulták a kiabáló Török Ádámot. Néhányan zavartan vigyorogtak.” (212–213.) A kép emlékeztet a Kálvária stációira – érdemes elgondolkodni az összevetésen!

És Gilike?

Gilike nem lázad, csak menekül. Menekülései addig sikeresek, amíg elrugaszkodik a valóságtól, amíg érte jön a Kopasz Halász. De a valóságtól éppen úgy nem lehet elhajózni, mint elszökni (Rézi terve) vagy elfutni (a nagy rohanások) se. Mert nemcsak körülöttünk van a világ, hanem bennünk is.

Megjelenik a címszereplő

A Kálvária stációinak képi világában [történet a történetben vagy képzőművészeti megoldások az irodalomban] a Virágos Katona sem lázad – mégis boldog. Ez izgatja elsősorban Rojtos, de a mesélő sugalmazásának sikereként, nemcsak Csozozót, hanem az olvasót is.

A Virágos Katona titka

A Virágos Katona a Kálvária egyik stációjának képén látható.

„A Virágos Katona szöges korbáccsal veri a Megváltót, a kőoszlopokba épített képen. Homokszürke ruha van rajta, és a mellén egy hatalmas, sárga szirmú virág. A rikító sárga virág egyáltalán nem illik a képekre, és vele együtt a katona sem, hiszen senki másnak nincs a ruhájára virág tűzve, sőt még a háttérben sem látszik egyetlen virág sem. Arról a sok tülekedő emberről látszik, hogy onnan nőttek ki, abból a kopár, homokos talajról, és valahogy mindannyian összetartoznak, a Virágos Katona azonban úgy járkal közöttük, mint aki véletlenül került oda, és ezért megbélyegezték egy nagy

sárga virággal... A Virágos Katonának az arca más, mint a többieké... Tudniillik a Virágos Katona nem szenved... Az egyetlen boldog ember a Virágos Katona. Komoly az arca, majdnem zord, de bozontos, barna szakála mögül mégis mintha folyton mosolyogna egy kicsit, és az egymástól távol eső szemeivel úgy néz az emberekre, mintha azok nem is léteznének.” (31–32.)

A Kálváriára járó, a szemlélődésre időt teremtő Rojtos Gallai István (és vele természetesen az olvasó) fölteszi a nagy kérdést: miért boldog a Virágos Katona? De ugyanazzal az erővel úgy is föltehetnénk a kérdést: hogyan lehetünk boldogok ebben a szenvedő világban. (A szenttamási regénybeliben éppen úgy, mint a mindenkori befogadás idejében!)

Rojtos kísérletei

Rojtos első magyarázata – „...egy pillanatra arra is gondoltam, hogy talán hülye a Virágos Katona. De nem, határozottan értelmes arca van, nem hülye, egyszerűen csak boldog.” (32) – még őt sem elégítette ki. Töprengései közben jön rá arra, hogy „az élő embereket fogom alaposabban megfigyelni...” (33). Úgy véli, hogy „valahol másutt esetleg találkozhatom valakivel...” (34).

Az elbeszélő főszereplő három embernek beszél csak a Virágos Katona alakjában megtestesülő létproblémájáról.

Török Ádám értelmezése

Először Csoszogó Török Ádámnak, akivel már-már barátok lettek.

„Török Ádám megnézte a Virágos katonát, vállat vont, és azt kérdezte:

– Ki festette ezt a képet?... Egészen biztos, hogy sohasem fogott korbácsot a kezében...” (51–52.), majd az Istenes Bibic Mihálynál tett látogatás után „hosszasan nézette a Virágos katonát, aztán megkérdezte tőlem:

– Miért van virág a mellén?” (52)

Később együtt találgatták, hogy miért boldog a Virágos Katona. „...Török Ádám gyorsan megtalálta erre a maga magyarázatát. Szerinte a Virágos Katonának bizonyára nagy pénzeket kínáltak fel, amiért a megváltót korbácsolta, és ennek örül, ezért látszik boldognak.” (68)

Csoszogó magyarázata személyiségének tükörképe: számára a hatalom és a pénz jelenti a boldogságot. A történet többi része is bizonyítja, hogy a vágyait erőszakkal teljesíti, s csak teljesíthető vágyai vannak. Talán az sem véletlen, hogy elfogatásakor, a regény végén a csak magával törődő ember antikrisztusi emlékképére vetül a stációállomás emléke. „A kociút közepén lépkedett, hosszú, fekete haja a vállára omlott, a keze hátra volt kötve, két puskás csendőr kísérte, az egyik előtte, a másik mögötte ment. Előttük vagy öt méterre a kisbíró haladt, és megállás nélkül verte a hasán ugráló dobot...” (211)

Rojtos nem ért egyet ezzel a magyarázattal: „...tudtam, hogy ez nem lehet igaz, a Bibliában egy szó sincs arról, hogy bárki is sok pénzt kapott volna a Megváltó megkínzásáért, meg aztán láttam én már néhány olyan embert, akinek sok pénze volt, de egyik sem hasonlított a Virágos Katonára.” (68)

Szentigaz próbálkozása

Másodszor Szentigazt kérdezi meg Rojtos, miután a meghallgatott jóslatok alapján úgy véli, hogy válaszolhat a kérdésére: „Valakiről meg szeretném tudni, hogy miért boldog?” (80) Az öregember vállalkozik a kísérletre, de Rojtos segítségével.

„Keverni kezdtem a kártyát, és a Virágos katonára gondoltam. Aztán az asztalra tettem a hetedik lapot: ismét a makk király volt. Még kétszer összekevertem a paklit, és a makk király mellé kiraktam a zöld király és a piros tízest is.

A Szentigaz felszisszent, amikor meglátta őket. Rákönyökölt az asztalra, sokáig nézte a három kártyalapot. Jobban izzadt, és jobban erőlködött, mint amikor először jóslott nekem. Néha még keservesen fel is nyögött. És nem szólt egy szót sem. Később, amikor már valamennyien türelmetlenül feszengtünk az asztal körül, lassan felém fordult, és szemrehányóan megkérdezte tőlem:

– Élő emberre gondoltál?” (80)

Szentigaz nem tud magyarázatot adni.

Rézi sejtései

Rézi a harmadik, akinek Rojtos beszél a Virágos Katonáról, igaz az után, hogy Gilike segítségével úgy érzi: megfejtette a titkot.

Nagyon fontos, hogy Rézi első hallásra megérti a lényegét: „Ez olyasmi lehet, mint amikor álmodik az ember.” (102) Rojtos először érteti meg magát valakivel, hiszen Török Ádám nem is kíváncsi a magyarázatára. A Krebs-lány figyelme ekkor fordul Rojtos felé: „Egyszer játszhatnál nekem a citerádon... Lehet, hogy egyszer a Kálváriára is elmegyek, és akkor elmesélheted, hogy merre jártál a Kopasz Halással.” (103) Kettejük kapcsolata erre a megértésre fog épülni.

Gilike, a szikra

Gilike nem ismeri a Virágos Katonát, nem is töpreng a titkán – mégis segít Rojtosnak a megoldásban. „Gilike arcát néztem, és elakadt a lélegzetem. Amint játszani kezdett, megváltozott az arca: megnyugodott, olyan volt, mint a békésen alvó kisgyerek arca, s egyszer csak mintha nevetni kezdett volna. Mintha komoly arccal nevetett volna.” (85)

A leleplezett titok

Rojtos először csak a történetmondással próbálkozik, de a halott Gilikére emlékező Rézi elhallgattatja: „Éppen olyan bárgyú a pofád...”

Azonban Rojtos nem hallgat el, Rézi és Csoszogó jelenlétében fejt meg Gilike – és ezzel a Virágos Katona – titkát. „Csak olyankor volt szerencsétlen, ha nem játszott az ujjáival. Olyankor szörnyű volt az arca, mintha állandóan görcs szorította volna a fejét. De amint elkezdett játszani az ujjáival, mindjárt megváltozott, boldogabb volt bármelyikünkknél. Figyeltem az a arcát, még nevetett is, amikor elmondta nekünk azokat a történeteket... Ugyanúgy nevetett, mint a ... mint a Virágos Katona. Ezt tudtam már akkor is, de amíg élt, nem mertem rágondolni, nem akartam elhinni, hogy ez a toprongyos kis kanász tudja a Virágos Katona titkát... el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek, ki kell lépni abból a képből, ahol a Megváltót korbácsolják.” (95–96.)

Mit ér a titok?

Ha a mesélőnek csak ennyi lett volna a szándéka, akkor a mű itt véget érhetne. Megtudtuk, hogy ki a Virágos Katona, értesültünk arról, hogy kinek fontos a léte, s a mű közepére (V. fejezet) az is kiderült, hogy mi a titok. Ám ennek a titoknak az értékét nem az ismeretlensége, hanem éppen ennek ellentétéként: a használhatósága adja. Azaz mennyiben jelent előnyt azoknak, akik a birtokában vannak. Gion Nándor a regény további hét fejezetében ezt a problémát járja körül, s fogalmazza meg erkölcsfilozófiai véleményét.

Csoszogó Török Ádám

Neki aztán nincs szüksége erre az élet-értelmezésre. „Megmondtam én, hogy olyan ütődött leszel, mint az a szegény Gilike...” – fogalmazza meg, szinte a fölismerés idején (107).

Nem sokkal később jelenti ki: „Egyszer nagyon meg foglak verni. Azért, hogy észre téj.” (132) A verés be is következik, mert Rojtos eme titok alapján rendezett életében nem hajlandó a maga módján lázadó (s így katonaszökevényé váló) Csoszogó társa lenni.

Egyébként a regénytrilógia többi részében Csoszogó Török Ádám éppen annyira elutasítja Rojtos zenei tehetségét is (cigánynak nevezi), mint olvasás-éhségét vagy képzelődésre való hajlandóságát. [Lehetne persze azon is vitakozni, hogy ennek mennyire van létjogosultsága – egy értelmezés nem terjedhet ki minden szempontra.]

Csoszogó elzárkózik tehát ettől a valóság-értelmezéstől. Egy másik írás témája lehetne, hogy korai, erőszakos halálához vezető eseményekben ez mennyiben játszik közre.

A szenttamásiak

Gion Nándor csak távoli sejtetéssel utal arra, hogy a szenttamásiak se nem értik, se nem akarják érteni Rojtos Gallai István igazságát vagy annak érveit.

A helybeliek a legjobb esetben is Szentigaz helyzetébe skatulyázzák az elbeszélőt: „– Ki az a Rojtos? – kérdezte Johann Friedrich.

– Haszontalan naplopó...” – fogalmazza meg a sváb közösség véleményét Stefan Krebs. (109)

A szerbek álláspontját nem ismerjük meg, a magyarokét annál inkább: mind a szegények, mind Váry János, a legszebb devecseri gazda sem tartja másnak, mint kedvük szolgálójának. A saját családjának elítélő véleményéről már korábban szóltam.

A szenttamási társadalom szemet szúróan józan, csak a vagyon, a pénz és a „lánc föld” számít. [A jelképekben gondolkodó játszva találhat érveket, hiszen Gion nem véletlenül használja éppen ezt a terület-mértékegységet. Pedig a lánc nagyon is konkrét jelentésű szó. Ismerik catena, katte alakban is ezt az osztrák eredetű mértékegységet, első meghatározása 1745-ből származik; általában 1–2,7 kataszteri hold nagyságot jelöl. Az eltérés vidékenként és művelési módonként eltérő; például szántó esetén 277–3800 négyszögöl, rét esetén 1600 négyszögöl, szőlő esetén 600, míg erdő viszonylatában 500 négyszögöl lehet. Alapja a mérőlánc által mért terület. Van olyan vidéke Magyarországnak, ahol szántó esetében a „köből föld” a szinonimája.]

Teresa Krebs

A titok nem jelent értéket Rézinek sem. Rézi neveltetéséből eredően tanulja meg a túléléshez szükséges alkalmazkodóképességén kívül (dolgozni tudása vagy a verekedés „tudománya”) azt az emberséget, amellyel Gilike felé is fordul, vagy amelyre támaszkodva segíti a háborús szökevényt is. A titok nem jelent értéket – de ez nem jelenti, hogy nem is érti.

A regényből kiderül, hogy Rojtos ritmusérzékenységén, zenei tudásán kívül talán éppen ez a Virágos Katona titkából sarjadó beleérző képessége kelti fel Rézi figyelmét, szeretetét – s ezért is tudja választását elfogadni. Olvassuk csak együtt a XI. fejezet befejező fejezetének idézett mondatait:

„– Legyél a feleségem – mondom ismét...

– Komolyan mondod?

– Nagyon komolyan.

– Ne bolondozz. Legalább két évvel idősebb vagyok, mint te.

– Azt akarom, hogy a feleségem legyél – mondom. – Te vagy az egyetlen, aki nem változott meg. Sokkal fiatalabb vagy, mint én.

Most úgy néz rám, mint amikor a borostás arcomat méregette rosszállóan, aztán szinte dühösen mondja:

– Egész életemben dolgozhatok rád.

– A feleségem leszel? – ugrok fel.

– Persze – mondja és elmosolyodik. – Nekem lesz a leggyámoltalanabb férjem az egész faluban.” (208) [Az idézet bensőséges egyszerűségének értelmezéséhez kiindulási pont lehet Déry Tibor *Szerelem* című elbeszélésének befejezése.]

Gilike és Szentigaz

Gilike nem tudja ezt a titkot – igaz, ő a Virágos katonáról sem tudott. Szentigaz nem is kíváncsi rá – ő már megoldotta a saját életének problémáját. A regényíró Rojtos sorsában vázolja a titok megfogalmazta kérdés mibenlétét, annak lehetséges befolyását az egyén életére.

Rojtos Gallai István

Rojtos először egy az egyben a Gilike élte utat követi. „Leültem a kép elé, a Virágos Katona komoly arccal, boldogan nevetett felém, rászegedtem a tekintetemet, és hívtam a Kopasz Halászt, hogy elvigyen csónakjával.” (98) Kellő gyakorlatozás után ez sikerül is. „Néhányszor megpróbáltam otthon, olvasás közben is magamhoz rendelni a Kopasz Halászt, de ez nem sikerült: a Kopasz halász csak akkor jelentkezett, ha a Kálvárián ültem, és a szememet a Virágos Katona szeméhez igazítottam.” (104)

Rojtos is beleesik ugyanabba a csapdába, amelybe annak idején Gilike. Pedig tudta a veszélyt: „Gilike ezt úgy csinálta, hogy ujjaival játszott... az volt a baj, hogy túlságosan hamar véget értek a történetek, és ő kénytelen volt minduntalan visszatérni a disznók közé, így aztán egyszer igazából is megpróbált lovagolni.” (96) A Csoszogó Török bátyjairól szóló dél-amerikai „látomás”, telepatikus közvetítés sikertelensége mégsem volt bosszantó. Ennek következtében döbben rá arra, hogy mi a hiba. „Valójában egészen egyszerű megoldásról volt szó: ezentúl csak olyan helyekre vitetem magamat, ahol rajtam kívül nincs egyetlen élő ember sem.” (107)

A konkretizálás tehát, a képzelet és a valóság összekapcsolása sikertelen. Ám a menekülést jelentő kapcsolat megőrzése, az általánosítás segítségével viszonylatba hozni a két világot – ez egy ideig sikeres! A háborúban ugyan Rojtos egyszer sem tudja megidézni a Kopasz Halászt, de Ilija Jankovic szenttamási reklám-képeslapja lehetővé teszi az embertelen létforma elviselését. [Különös, hogy Gilike sorsában végzetes szerepet játszó állat, a disznó ismét megjelenik. A Varga Tamás-féle magyarázat szerint „az a szőke fiú – ti. az első háborús halott [A. K.] – nem volt ember, mi sem vagyunk emberek, meg azok sem emberek, akik lövöldöznek ránk, és akikre majd mi is lövöldözünk, valamennyien disznók vagyunk; az emberek nem ilyenek, mint mi, az emberek fehér ingben járnak, és kalap van a fejükön. Ugy beszélt, mint egyik-másik vadállat al-tiszt a kiképzőtáborban. Csakhogy neki igaza volt, itt...” (180)]

A szenttamási fénykép időszakosan segített, „...az egész háborúból a képeslapra emlékszem legtisztábban, a tizenöt kalapos emberre és az akácfaakra.” (182) De a valóság jelenlévőbb a képzeletnél. „Meg kellett adnunk magunkat. Felemelt kézzel léptünk ki a fedezékből, és akkor egy átszökött cseh katona lőni kezdett ránk. Két tompa ütést éreztem: a jobb vállamon és a könyökömön. A következő golyó talán végzett volna velem, de odarohant egy orosz őrmester, és félrelökte a lövöldöző cseh katonát. Csodálkozva meredtem a véresen lógó jobb karomra, nem akartam elhinni, hogy én is megsebesülhettem, hiszen nálam volt a képeslap.” (184)

A történet innen reminiscencia is. Nem is a *Svejk*et idézi, inkább egy kevésbé ismert első világháborús elbeszélést: Karinthy Frigyes *Példázat a halálról* című művét. A történet szereplője – Ivánovics Iván, az emberi sorsok iránt érzéketlen diplomatából lett főkatona – agóniájában állandóan hallja a haldoklók, sebesültek és megkínzottak zaját. Hasonló ötletet alkalmaz M. Krleža *Az V/B barakk* című elbeszélésének befejezésében.

Rojtos a kórházban szembesül a léttel, mintegy újjászületik: „Pokoli kínokat éltem át ezekben a napokban, fáj az egész jobb oldalam, ha megmozdultam, úgy éreztem, mintha kalapáccsal tördelnék a csontjaimat, és akkor még a mellettem levő ágyba befektettek egy fejlődéses haldoklót, aki félig önkívületben folyton motyogott valamit. Nem tudtam aludni a fájdalomtól, a fejlődéses katona meg sehogyan sem akart meghalni, állandóan motyogott, mintha egy végtelen imádságot mondott volna, végül már azt hittem, hogy beleőrülök ebbe az egyhangú motyogásba...” (186)

Rojtos még reménykedik: lehet, hogy a háborúban és a kórházban tapasztalt szenvedés csupán a Rézi küldte fénykép „varázserejét” szüntette meg. Hazatérve első útja a Kálváriára vezet – jó oka lenne a menekülésre –, de se a Virágos Katona nem néz rá, se a Kopasz Halász nem evez érte a csónakján. „Akkor már tudom: a Virágos Katona elment a Kálváriáról. Idejöttek ezek a nyomorult, jajgató emberek, és elűzték. A Virágos Katona elment onnan is, ahol a Megváltót kínozták, s elment a Kálváriáról is. És akkor már azt is tudom, hogy sohasem fog visszatérni.” (191) A valóságtól el lehet fordulni időlegesen, de azt tudomásul nem venni: lehetetlen.

Az élhető élet

A szenttamási teremtett világ és a befogadói létező világ közös vonása, hogy a kerektek adottak, a kihívásokra felelni kell. Nem is olyan megrendítő fölismerés ez – de nem venni róla tudomást... Gion azért ismételt alapigazságokat, mert tudja: az emberek az írott kultúra óta (ez a bizonyíték rá) újra és újra elfelejtik az ősi igazságokat.

Pedig aki nem tanul, az kihullik az idő rostáján. Aki összetéveszti a képzelte és valóságos világot, az úgy jár, mint a kis kanász. „Elkövetett ... egy nagy-nagy hibát: igazából meg akart tanulni lovagolni. Ha megmarad az ujjainál, és azokkal játszik, már ő volna a legjobb lovas a világon, és továbbra is legboldogabb volna közöttünk.” (95) [Talán ennek a boldogság-értelmezésnek köze van a *Boldog, szomorú dal* létfilozófiai tanulságához, de Kosztolányi Dezső más helyzetben fogalmazta meg aforizmaszerű csattanóját.]

Abban viszont igaza van Rojtosnak, hogy aki képtelen a képzelet játékára, az valójában „vakond-ember” – s olyan életformában boldognak lenni nem lehet. Rojtos igazsága támadhatatlan: a boldogtalan emberek akkor is szenvednek, ha a Megváltó közöttük él – s akkor is, ha nem. A többség nem tud a titkokról, és nem is kíváncsi azokra. Egyedül a szórakozás és a feszültségoldó módszerek, eszközök biztosítják, hogy a lázadásra leginkább képes fiatalság is elfogadja ezt életmintának! Később, amikor betagozódtak az ÉLET felnőttek értelmezte világába, a lázadás is értelmetlenné, gyerekké válik.

Csoszogó Török Ádám belecsúszik és beleszorul egy szerepkörbe (akár Istenes Bibic Mihály), és őt kiveti a mindenkori hatalom. Lehet imponáló vakmerősége, ám tettei egyre inkább olyanok, hogy még a hozzá legközelebb állók sem fogadják el példának.

Rojtos és Rézi házassága a történet csattanója. Sok örövezésre nincs ok: egyikük vénlány, a másik nyomorék. De közös az emberség bennük, az, hogy mást, többet, jobbat akarnak létrehozni. Olyan ez egy kicsit, mint *Az ötödik pecsét* vagy az *Iskola a határon* befejezése, de kevesebb szóval. Az író megjutalmazza hőseit: „Mi ketten Rézivel onnan fentről... néztük mindezt, egymáshoz bújtunk, mint két ijedt gyerek... Az emberek, a kalapok felett meg összeborultak az akácfák fehér koronái, az ágakról tömött fürtökben lógtak a virágok és nevettek, nevettek a napfényben.” (212–213.)

És mi lenne a jövő?

Természetesen nem a befogadói lét szintjén, hanem a teremtett világ keretei között – ebben az értelemben értendő a kérdés.

Két nagy kérdést tehet fel az olvasó. Kitart-e Rojtos és Rézi házassága és embersége? Be tud-e tagozódni bármelyik hatalmi, gazdasági formába Csoszogó Török Ádám? A többi kérdés részben ezek származéka, részben a történelmi változások folyamán – ezekkel nem foglalkozom.

A kérdések olyan értelemben is kényszerítőek, hogy az írónak számolnia kellett, számolnia is kell az olvasói nyomással: folytassa a történetet. A folytatás meg is született (hamarabb, mint Ottlik Géza *Budája*): a *Rózsaméz* 1976-ban jelent meg először Újvidéken *Latroknak is játszott* összefoglaló címmel, a következő rész húsz évet váratott magára, míg immár Budapesten megjelent *Ez a nap a miénk* címmel 1997-ben.

Rézi és Rojtos sorsa

A *Rózsaméz* más elbeszélői nézőpontban íródott: az egyes szám harmadik személyű előadásmód eltávolította az olvasót a családtörténeti cselekményszáltól. A szerző sokkal fontosabbnak tartja a szenttamási világ rajzát – talán ennek segítségével tudjuk el-

képzelné a két világháború közötti Jugoszláviában a magyarok életét immáron a kisebbségi lét nézőpontjából.

A Gallai házaspár lassan önállóvá válik, s kiderül: a feleségé, Rézié az érdem, hogy megmaradnak. Rézi nemcsak erőszakos döntésekre képes az emberség és az egymás mellett élés eszményének érvényesítésére, hanem lelki nagyságával a megbocsátásra is.

Rojtos esendőségei ellenére megőrzi a citerájában lakó képzelet társaságot kovácsoló erejét. Bár a baloldali mozgalmakba csak érintőlegesen kapcsolódik be, mégis tekintélye van: ezt legszebben a regény befejezésekor érzékelteti az író. „Gallai Istvánék házával szemben, az utca másik oldalán, a sötétben meglapulva Katona András hallgatózott kíváncsian. „Még halkán szól”, mondta az ablakon keresztül a feleségének, és várta, hogy felerősödjön a zaj Gallai Istvánéknál. „Még mindig halkán szól” mondta később többször is türelmetlenül... Egész éjszaka együtt maradt a sok ember. Egymáshoz bújva beszélgettek, csöndesek voltak, akkor éjszaka senki sem énekelt, a halk citeraszót hallgatták. Gallai István megállás nélkül citerázott reggelig. Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.” (485–486.)

Az *Ez a nap a miénk* című regényében Gion Nándor a háborús éveket mutatja be. Ismét erősebb lesz a családi szál, talán mert ezekről a szörnyűségekről a személyes megszólalás szemszögéből lehet ma még csak szólni. Rézi és Rojtos boldogsága megmarad, bár Rojtos veszélyezteteti többször is, hol magánéleti, hol közéleti konfliktusaival.

A trilógia főalakjává – a kétszeres elbeszélő én bekapcsolásától függetlenül – Rézi magasodik: életet ad, ment; megbocsátásaival és nevelési hagyományaival családokat tart össze, s biztosítja Rojtos Gallai Istvánnak azt a háteret, amely lehetővé teszi a hősiesség passzív ellenállást is (lásd az „elszámoltatás” története).

Csoszogó Török Ádám sorsa

A *Rózsaméz* – bár erőteljesen társadalmi regénynek íródott – előtérbe állítja Csozogó alakját. Török Ádám ügyeskedései, sajátos harca a szerbek képviselte államhatalommal szimpátiát kelt az olvasóban. [Ezt erősíti meg a szakrális áttételezés: „végül az anyja lépett hozzá, átölelte, és azt mondta a többieknek: – Ez az én legszebb fiam. A börtönben is ő volt a legszebb. Senkinek sem volt ilyen szép, fekete haja, mint neki.” (365)]

Csozogó bárhogy ügyeskedik is, végül mindig a börtönben köt ki – és életének ilyenre formálódásáért az anyján kívül senki sem sajnálja. Érdekes részlete a műnek, amikor a baloldaliakkal szimpatizáló Rojtos megpróbálja rávenni a Török családot, hogy támogassák a sztrájkolókat. Sem a fiúk, sem az apa, de még a tágabb rokonság és cimboraság nem érti, hogy miért kellene az asszonyoknak abbahagyniuk a munkát. Szerencsére Gallai furfangja manipulálja a falu még tartózkodó, módosabb embereit – s kiderül, hogy a Törökök az erejükön kívül mit sem birtokolnak.

Az *Ez a nap a miénk* lehetne a Csozogó Török-saga is. Csozogó az ismeretes politikai, katonai események hatására még egyszer a középpontba tolja magát. Ebből fog következni sajátos életfilozófiája, s a tragikus vég: „felemelt” fejjel fog mégis meghalni (ez némiképpen felmentés is egyben).

A folytatás?

A szerzői megszólalásokból az derül ki, hogy Gion Nándor tervezi (vagy már írja is) a negyedik részt. Vajon az ötvenes-hatvanas évek történetének krónikásként össze tudja-e kapcsolni a nagyszülők, szülők regényét az ifjúsági regényeiben és elbeszéléseiben fölvezetett gyermek- és ifjúkor történeteinek világával? A kísérlet lehetősége adott – érdemes figyelemmel kísérni Gion Nándor munkásságát.

Köszönöm diákjaim, a Deák Alapítvány és az Androla BT segítségét.